

Türkiye’de Devlet Geleneği

State Tradition in Turkey

Merve Kevser Öztürk

Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse
MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik
Bölümü, Gümüşhane, Türkiye
mervekevserozturk@gumushane.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 03.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 25.06.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
30.06.2024

Kitap Bilgileri/Book Information

Yazar/Author: Metin Heper

Çeviren/Translator: Nalan Soyarik

Yayınevi/Publisher: Doğu – Batı Yayınları

Basım Yılı/Year of Publication: 2006

Sayfa Sayısı/Number of Pages: 264

Eserin yazarı Metin Heper, 1940 yılında doğmuştur. İngiltere’deki Harlow College ve Türkiye’deki Ankara Koleji’nde orta öğrenimini tamamlamıştır. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirmiştir. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Syracuse Üniversitesi’nden almış, 1975’te doçent ve 1985’te profesör olmuştur. Türkiye’deki akademik hayatını; Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi’nde sürdürmüş ve aynı zamanda bu üniversitelerde bölüm başkanlığı, dekanlık ve rektör yardımcılığı gibi idari görevlerde bulunmuştur. Heper, Türkiye Bilimler Akademisi Kurucu üyelerinden biridir. Manchester, Kudüs Musevi, Texas State, Harvard, Connecticut, Princeton ve Brandeis Üniversitelerinde misafir araştırmacı ve öğretim üyesi olarak bulunmuştur.

Prof. Dr. Metin Heper, 24 Şubat 2024 tarihinde hayatını kaybetmiştir. İncelenen eser, 1985 yılında özgün basımı İngilizce olan ve İngiltere’de yayımlanmış ‘*The State Tradition in Turkey*’ adlı kitabın 2006 yılında Türkçeye çevrilmiş ‘Türkiye’de Devlet Geleneği’ adlı 264 sayfadan oluşan 7. basımıdır. Eser, Türkçe ve İngilizce özgün basımına önsöz ile başlamakta, kaynakça ve dizin ile bitmekte olup toplam 7 kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; Giriş, Osmanlı Mirası, Geçici Aşkın Devlet, Bürokratik Aşkıncılık, Devlet ve Toplum, Yeni Aşkın Devlet, Sonuç ve Gözlemler şeklindedir.

Eserde; ‘aşkın devlet anlayışının Türk siyasal hayatına etkileri’ detaylıca incelemiştir. Bu incelemede, Şerif Mardin tarafından geliştirilen ve siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer edinen ‘merkez-çevre’ yaklaşımına atıfta bulunulmakta ve 3. Selim ile başlayan ve 12 Eylül 1980 İhtilaline kadar olan dönemin devlet anlayışı anlatılmaktadır.

Kitabın başlangıcı olan önsözde; Metin Heper, bahsettiği ‘devlet’ olgusunun ‘derin devlet’ ile bir ilişkisinin olmadığını ve ‘devlet’ olgusunu Marksist ya da Hegelci bir yaklaşımla ele almadığını belirtmektedir. Kitapta, devlet olgusunun deterministik veya normatif bir çerçevede ampirik bir olgu olarak ele alındığını vurgulamaktadır. Farklı zaman ve mekânlarda devlet olgusunun ya da devlet seçkinlerinin, var olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda siyasal seçkinleri farklı biçimlerde ve boyutlarda denetimleri altında tutabilecekleri ve bu sayede siyasal hayatta kalıcılık sağlayabilecekleri varsayılmakta ve bu durumun sonuçlarının Türkiye’nin siyasal hayatı üzerine etkileri incelenmektedir. Kullanılan devlet olgusunun, ilk defa J. P. Nettl’in 1979 yılında ‘*World Politics*’ adlı dergide yayımlanan makalesinde ‘*güçlü devlet*’ (strong state) diye bahsedilen şekliyle İngilizce özgün basımında kullanıldığı sonrasında ise Türkçe basımında bu ibarenin ‘aşkın devlet’ olarak güncellendiğini belirtmektedir. Her

şeyi kapsayan manasında kullanılan 'aşkın' (trancendental) sözcüğü ile de genel çıkarın göz ardı edilmesini engellemeye çalışırken özel çıkarlarla sınırlı bir yaşam alanı bırakan devlet olgusuna atıf yapılmakta olduğunu belirtmektedir.

Kitabın Giriş kısmında; ele alınan konuya genel bir bakış sağlanmıştır. Atanmış seçkinler ile seçilmiş seçkinler arasında süregelen mücadeleden süreç içerisinde devlet merkezli politikadan parti merkezli politikaya doğru gerçekleşen dönüşüm ele alınmıştır. Türkiye'de var olan demokrasinin sorunlu olduğuna işaret edilerek 1960-1970'li yıllarda yaşanan askeri müdahaleler, siyasal bölünme ve ideolojik kutuplaşmalar örnek gösterilerek siyasal sistemin sık sık tıkanıp durduğu vurgusu yapılmıştır. Türk siyasal hayatında yaşanan sorunların 'büyüme sancısı' olarak yorumlanmasını eksik bir tanımla basite indirgemek olacağı söylenmiştir. Türkiye'de zaman zaman siyasal partilerin büyük partilerden ayrılan küçük partiler olarak ortaya çıktıklarını ancak bu durumun seçmenler arasındaki bölünmeden değil de seçkinler arasındaki çatışmanın sonucu olduğunu ve kurulan bu partilerin kısa ömürlü ya da fazla etkili olmayan partiler olduklarını vurgulamıştır. Heper, Türkiye'deki siyasal sorunları ağırlaştırıcı unsurun ülkedeki siyasal kültür olduğunu ve bu sorunları sadece siyasal kültür üzerinden okumanın da yetersiz kalacağını ifade etmiştir. Yazar, İngiltere ve Fransa örneklerini ele alarak 'merkezi feodalizm' ve 'adem-i merkezîyetçi feodalizm' ayırımına göz atmıştır. Ülkelerin; erken devlet inşası deneyimleri arasındaki farklarının, daha sonra karşılaşılabilecek olan siyasal hayat pratiklerinin ve biçimlerinin yol haritasını oluşturduğuna işaret etmiştir. İngiltere'de 19. yüzyılda rastlanan anayasa temelli egemen parlamento olgusu ile yine aynı yüzyılda Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nde rastlanan üst düzey bürokratların egemen olduğu 'cumhuriyetçi sentez'in siyasal hayat biçiminin birbirlerinden tamamen farklı olduklarını vurgulamıştır. Kitabın birinci kısmında, aşırı aşkıncı yönetim biçimi ile ılımlı aşkıncı yönetim biçimleri ele alınarak karşılaştırılmıştır. Siyasal çatışmaların genel nedeninin; siyasal güce sahip olanlar ile bu güçten mahrum olanlar arasında tezahür eden rekabet olduğunu ve bu rekabetin de merkez ile çevre arasında 'düşmanlık' oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de büyük oranda ılımlı aşkıncı bir yönetim şeklinin var olan siyasal hayatı belirlediğini bu belirgin özelliği de 1980-1983 yıllarında yaşanan askeri rejim sırasında daha da perçinlediğini söylemiştir. Osmanlı-Türk yönetim biçimi uzun evrim süreci boyunca İngiltere'nin zıt kutbunda yer almıştır. İngiltere'de önde gelen yapı merkezi feodalizm, Fransa'da önde gelen yapı adem-i merkezîyetçi feodalizm iken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yapı 'patrimonyalizm' idi. Merkezi ve adem-i merkezîyetçi feodalizmde merkezi otorite, dengeleyici güçler tarafından etkili bir biçimde kontrol sağlarken 'patrimonyalizm'de ise çevre olgusu, merkez tarafından neredeyse etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlı'da aristokrasinin sisteme entegre edilmemiş ve hatta çevreye sürgün edildiğini, Osmanlı'da merkez-çevre geriliminin kaynağına bakılarak devlet-toplum arasındaki çatışmanın Cumhuriyet döneminde de devamlılık gösterdiğini, Türkiye'de açık bir siyasal rejime geçilememesinin sebeplerini ve Türkiye'nin güçlü devlet ve zayıf çevre geleneğine sahip olduğunu belirtmiştir.

'Osmanlı Mirası' başlıklı ikinci bölümde, III. Selim döneminden ele alınarak bürokratik seçkinlerin güçlenmesinin toplumsal, siyasal, ekonomik sebep ve sonuçları detaylıca incelenmiştir. 1299-1600 yılları arasında Osmanlı'nın yükseliş döneminde ılımlı aşkıncılık ve 1600'lü yıllar sonrası dönemde ise radikal aşkıncılık yönetim yapısı olmak üzere iki başlıkta dönemler incelenmiştir. Bu durumun nedenleri olarak; yönetimde oluşan boşluklar, yönetim sisteminin ve felsefesinin değişimi, sömürgeci eğilimler sergileyen komşu devletlerin oluşturduğu dış tehdit gibi faktörlerden bahsedilmiştir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Osmanlı tımar sisteminden bahsedilmiş, bürokratik merkezin sorunlarının sadece eşraf olmadığı, devletin yönetmek zorunda olduğu toplumun heterojen oluşu üzerinden okunmuştur. Toplum, dini cemaat (millet) ve tarikatlardan, gayrimüslim dini liderlerin yönetimi altındaki gruplardan (parish), yerel loncalardan oluştuğu ve bu grupların ülke çapında örgütlenme sağladıkları vurgulanmıştır. Osmanlı'nın ilk önceliği, genellikle iç huzur ve dış güvenlik olmuştur. Türk-İran devlet geleneği benimsenmiş ve eğer kamu yararı veya hikmet-i hükümet gerektiriyorsa, yöneten kişi dini hukukla çelişen önlemler alabilmiştir. Fakat merkezi otorite tamamen tesis edildikten sonra Osmanlılar, devleti yöneten; adaleti 'kendi kişisel arzularından bağımsız' olarak tevzi eder şeklinde ifade edilen, Orta Asya'daki eski Türk devletlerinde rastlanan bağlayıcı nihai hukuk fikrine geri dönmüşlerdir. Özetle, rasyonellik ilkesinden hareketle Osmanlı, yönetici zümreler için

yüksek değerlerin ve ideallerin ağırlık gösterdiği bir devlet felsefesi geliştirmiştir. Bu felsefe, 'seküler ve devlet yönelim'ine sahip, 'adab' olarak adlandırılmış ve 'devleti yerleşik değerlerle özdeşleştirmek' çabasının sonucu olarak geliştirilmiştir. Seküler ve devlet yönelimli Osmanlı 'Aydınlanma' geleneğinin dayandığı normlardan kısaca 'adalet dairesi' diye bahsedilmiştir: '*Hükümdar askerleri olmadan iktidar sahibi olamaz, askerler parasız olmaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halkın refahı sağlanamaz!*' Dolayısıyla, padişahın üzerinde titreyeceği ilke, adaleti gözeterek toplumsal düzen ve güvenliği sağlamak olmuştur. Bürokratik merkez kıt kaynakların israf edilmemesine ve bu kaynakların adaletle dağıtılmasına çalışacaktır. Osmanlı Klasik Çağının en parlak döneminde (1299-1600), bu fikirler devletin felsefesini oluşturmuştur. Osmanlı-Türk devlet felsefesi orijininden padişah olgusuna bakıldığında, toplumdaki çeşitli zümreleri bir arada tutmak üzere Tanrı tarafından atanmış olduğu görülmektedir. Osmanlı tipi hikmet-i hükümet anlayışının, keyfi idareye yol açabilecekken böyle bir gelişme olmamasının sebebi; yönetim sisteminde, padişah dahil her yöneticinin kural ve geleneklerin tamamına uymak durumunda olmasıdır. Osmanlı'da, liyakatın bir anlamı da padişaha gözü kapalı sadakattir. Yönetici sınıf, padişahın tüm isteklerini eksiksiz şekilde yerine getiren bir mekanizma olarak düşünülmüştür. Padişahın, mutlak iktidarının devamlılığı için kendi isteklerinin dışına çıkmayacak olan bir bürokrat sınıfına gereksinim duyulmuştur. Bu sınıfının sahip olduğu yetkilerin tek kaynağı ise padişah tarafından görevlendirilmeleri ve padişahın iradesi olmuştur. Bu sebeple, Padişahın hizmetinde bulunanlar ve padişahın adına yetki kullananlar, halktan oldukça farklı bir statüye sahiptir. Osmanlı'daki bu klasik dönem kurumsallaşma yapısının, on altıncı yüzyılın ikinci yarısından başlayarak on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen zamanda önemli ölçüde değişime uğradığı söylenebilir. Avrupa'da fiyatlarda meydana gelen artışlar, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının büyük zarar görmesine yol açmış ve imparatorluğu bir dar boğazının içine düşürmüştür. Değişimin bir sebebi de Osmanlıların 16. yüzyılın sonuna doğru girdiği savaşlarda artık savaş ganimeti sağlayamamış olmaları ve bu durumun finansal kayıplara yol açmış olmasıdır. Tımar sistemi geçerliliğini yitirmiş yerine iltizam sistemi gelmiştir. İltizam sisteminin tüm devlet hayatı üzerine olumsuz etkileri olmuş ve bu yeni vergi sistemi yozlaşmayı ve rüşvet mekanizmasını beraberinde getirmiştir. Sonrasında âyan sınıfı, yani yeni bir eşraf tabakası ortaya çıkmıştır. Yüksek vergileri ödemekte zorlanan önemli oranda köylü, eski tımar sahiplerinin saflarına katılmıştır. Bu durum padişahın konumunu olumsuz etkilemiş padişaha karşı hizipler biçiminde gruplaşmalara başlamış olan yönetici sınıf üyelerinin üzerindeki kontrolünü kısa sürede kaybetmesine sebep olmuştur. Gerileme Devrinde, Osmanlı bürokratları kişisel çıkar mekanizmalarına dönüşmüş ve imparatorluğun gerilemesi ile birlikte memurlar, adeta kendi toplumlarını yağmalayan bir kitle olmuşlardır. Devlet yönetimi, artık önceki dönemden farklı olarak kural tanımayan bir biçime bürünmüştür 'seküler ve devlet yönelimli' adab geleneğinin yıprandığı ve bu gelenekten önemli ölçüde tavizlerin verilmeye başlandığı kaydedilmiştir. Padişah, ılımlı aşkın devletin savunuculuğu kabiliyetini kaybetmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren padişahlar sistemin en üst noktasındaki mevkilerini muhafaza ettirseler de nadiren etkin bir yönetim sergilemişlerdir. 18. yüzyılda ise 'padişah tanrının dünya üzerindeki gölgesi' felsefesi hakim olmuştur. Fakat bu çaba devletin yeniden padişahın şahsında yapılanmasına yetmemiş ve önceki dönem için kullanılan hane halkı sembolizması artık geçerliliğini kaybetmiştir. Artık padişahın şahsına değil işgal ettiği mevkiye değer atfedilir olmuştur. Osmanlı'nın gerileme dönemine bakıldığında yönetici sınıfın padişahın değil de devletin hizmetkârı olduğu görülmektedir. 'Karizma' artık padişahtan devlete yönelmeye başlamıştır. Osmanlı'nın 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk on yıllarına kadar yarı feodal yönetim biçimine, sonrasında ise anayasal idareye doğru bir ilerleme sağladığı söylenmektedir. Osmanlı'da anayasal idareye doğru bir ilerleme sağlanmıştır. 1808 yılında Sened-i İttifak, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun, 1856 yılında Islahat Fermanı, 1839-1876 yılları arasındaki Tanzimat döneminde merkezî ve bölgesel 'temsili' meclis ve kurulların kurulması, 1876 Anayasası'nın ilanı ve 1877'de ilk Osmanlı parlamentosunun toplanması, bahsi geçen ilerlemenin örnekleridir. Tanzimat Dönemi boyunca merkez, çevreyi daha etkin şekilde kontrol etmeye çabalamış ve bu durum merkez ile çevreyi çatışmaya meyilli hale getirmiştir. Osmanlı klasik siyaset felsefesinde tüm ülke, 'her şeye kadir' Sultan'a aittir. Oysa 19. yüzyılın birinci yarısında sivil bürokrasinin, siyasal nüfuz elde etmeye başlamasıyla birlikte, kendisine padişah ve çevresinden özerk bir alan tesis etmeye ve kendine has bir dünya görüşü belirlemeye çalıştığına şahit olunmaktadır. Adab geleneği en seküler biçimiyle diriltilmekte; devlet siyasetinin tek ölçütünün 'akıl' olması gerektiği

ileri sürülmektedir. Aydınlanmacı bir dünya görüşüne ve dolayısıyla seküler eğitimin önemine vurgu yapılmaktadır. Tanzimat döneminde sivil bürokraside yapılanan, ılımlı aşkinci bir devlet ortaya çıkmıştır. Max Weber'in terminolojisi kullanılırsa; Tanzimat sivil bürokrasinin, araçsal (instrumental) rasyonaliteden ziyade özsel (substantive) rasyonaliteyi amaç edindiği söylenebilir. Sivil bürokrasinin artık başkaları tarafından yapılan siyasaı uygulamaktansa kendisinin siyasa yapıcı bir kurum olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirası, padişapta ve bürokraside yapılanan ılımlı aşkinci devlet geleneğidir.

'Geçici Aşkın Devlet' başlıklı üçüncü bölüm; Cumhuriyet devrimiyle birlikte ortaya çıkan ve gelişen devlet anlayışından Atatürk'ün bürokrasi başta olmak üzere yeni devletin ideallerinin neler olduğundan bahsetmektedir. Atatürk'ün araçsal devlet ve araçsal bürokrasi anlayışları üzerinde durulmuş ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan Atatürk'ün ölümüyle beraber bu anlayıştan ne kadar uzaklaşıldığını vurgulayabilmek için üçüncü bölümde Atatürk'ün dünya ve devlet görüşü üzerinde geniş bir anlatımla fazlaca durulmuştur. Bu bölüme detaylı bakılacak olursa; Türklerin, iç ve dış birçok çatışmanın ortasında, oldukça heterojen görünüme sahip bir sosyal çevre içinde ve bir kurtuluş savaşı (1919-1922) verirken yeni devletlerini kurduklarını, cumhuriyetin bu şartlar altında doğduğunu ifade ederek başlamaktadır. Heper, Atatürk'ün geliştirmeye gayret ettiği devletin, tam anlamıyla anlaşılammış bir konu olduğuna işaret etmektedir. Atatürk'e göre halkın, Padişahın kişiliğinden ayrı bir devlete ihtiyacı vardır. Osmanlı'nın ulaştığı nokta devam ettirilmeye uygun olmamakla birlikte yeni devletin artık 'halkın devleti' olması gerekmekte ve halkın kendi adına bir devlet kurmasını öngörmektedir. Atatürk bu özgün düşüncesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olması formülüne ulaşmıştır. Bu formüle göre, yeni devlet şeklinde egemenliğin bir zerresinin dahi Sultan'a ait olmaması gerekmektedir, çünkü artık ulusun kendisinin koyduğu hedefler ve bu hedeflere ulaşabilmek için gerekli politikaları yine kendisinin tayin etme zamanı gelmiştir. Atatürk, o döneme kadar Padişaha ait olan egemenlik yerine, halka ait olacak bir egemenlik değil, yekuna atıfta bulunan millete ait olacak egemenliği ikame etmek istemiştir. Atatürk, cumhuriyetçi devletin temel görevi olarak halkın çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmasını görmüş ve halkın gelişme potansiyelinin büyük olduğunu fakat bu potansiyeli harekete geçirmenin gerektiğini düşünmüştür. Halkın, bu hedefe kendi başına ulaşmaya istekli ve yeterli olmamasının sebebini inisiyatif alma kabiliyetini Padişahların kişisel yönetimleriyle geçen yüzyıllar içinde kaybettiğinde görmüştür. Bu bağlamda, reformların 'yukarıdan aşağıya' doğru yapılması gerektiği sonucuna varmıştır. Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde sivil bürokrasi henüz çift yapıya, Cumhuriyet'in bürokratik kadrosu ikili bir karaktere sahiptir; milliyetçi genç bürokratlar ve Bab-ı Ali'den gelen bürokratlar vardır. Sivil bürokrasi için Atatürk, makine modeli düşüncesini benimsemiş ve Osmanlı geleneğini yeniden canlandıran Hegelyen bir devlet yapısı düşüncesi ile sivil toplumun ezilmesine müsaade etmeden genel çıkarları gözetecek bir devlet tasavvurunda bulunmuştur. Atatürk bürokrasinin dışında kalmayı istememiş ve cihazın bir parçası değil onun çalışmasının bir denetleyicisi olmuştur. Atatürk, devleti temsil edecek kurum olarak sivil bürokrasiyi uygun bulmamış, bu amaçla Bab-ı Ali hükümetinin yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin geçeceğini ilan etmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk, TBMM'ye doğrudan devleti temsil eden bir kurum olarak bakmıştır. Atatürk'e göre meclis; bir siyasal organ değil, 'hükümet' ve bir 'idare organı' olmuştur. Atatürk'ün, sahip olduğu karizmatik niteliklere rağmen kişisel yönetimden kaçınmış ve tüm Orta Doğu'da bu tür bir yönetime en az başvurmuş lider olduğu bilinmektedir. Atatürkçü devletin, ilk zamanlarda Osmanlı geleneğine benzer biçimde ılımlı aşkinci bir devlet görünümüne sahip olduğu söylenebilir. Yöneten kişinin, kişiliği ile devleti birbirinden ayırma çabası ortadadır. Bu açıdan, Tanzimat dönemiyle benzerlikler göstermektedir. Fakat Atatürkçü devlet iki hususta Tanzimat devletinden farklılaşmaktadır. Bu hususlar; devletin ilk olarak TBMM'de, daha sonra da Cumhurbaşkanlığı'nda yapılanmış olması ve sivil bürokrasinin artık bir yönetim aracına indirgenmesidir. Atatürk'e göre bilimsel yaklaşım, toplumun kolektif vicdanını ve onlara yön belirleyen nihai hedefi keşfetmeleri için oldukça önemlidir. Bu vurgu, Atatürk'ün pozitivist bir yaklaşıma da sahip olduğunu göstermektedir. Atatürk, bir ulusun ancak kendi hedeflerini belirledikleri ve bu hedefleri gerçekleştirebilecek araçları ürettiği zaman başarılı olacağını belirtmiştir. Atatürk'ün hayali temel meselelere dair çatışmaları kendi başına çözebilen bir toplum olmuştur. Yazar, Atatürkçü düşüncenin

bir ideoloji gibi değişime kapalı kapsamlı bir manifesto olarak görmemekte, yeni ögelere ve çeşitlenmelere kapalı olmadığını, toplumu uzun dönemde kapalı bir düşünce sistemine esir etmeyi hedeflemediğini belirtmiştir. Toplumsal bir proje olarak bakıldığında; kapsam, tutarlılık ve hedefin azameti açısından ise ideoloji olarak görülebileceğini vurgulamıştır. Bu bölümü; Atatürk'ün taraftarı olduğu devletin ılımlı aşkın ve aynı zamanda geçici bir devlet olduğunu vurgulayarak sonlandırmıştır.

'Bürokratik Aşkincılık' başlıklı dördüncü bölümde; 1950-1970 arası dönemin sonlarına doğru, cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş olan aşkın devletin, zamanla bürokratik seçkinlerden ordunun eline geçmesi anlatılmaktadır. Detaylı bir şekilde Türkiye'deki sivil bürokratik yönetim geleneğinin dönüşümü, 1961 Anayasasının oluşturduğu devlet anlayışı incelenmiştir. 1961 Anayasasının liberal ve özgürlükçü yapısına rağmen devlet anlayışında katı aşkinci bir yönetim yaratması değerlendirilmiştir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Atatürk'ün savunduğu belli bir devlet kurumsallaşması vardır fakat bu model Atatürk hayattayken uygulamaya geçirilememiştir. Bahsedilen bu devlet modeli entelektüel ve sivil bürokratik seçkinler tarafından çarpıtılmıştır. Atatürkçü düşüncenin bürokratik yorumu Atatürkçülük olarak anlaşılmıştır ve bu da yazar tarafından gözden kaçırılan bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün aklındaki devlet geleneği ile bürokratik seçkinlerin gerçekleştirmeye çalıştığı gelenek arasında önemli farklar bulunmaktadır. 1920'leri takip eden 20 yıl boyunca Türkiye'de sivil bürokrasinin prestiji artmıştır. Devlet hayatında bürokratik entelijansiyanın önemi artmış hem Atatürk'ün karizmatik yönetimi hem de Atatürkçü düşünce özsel anlamda rutinleştirilmiş ve bürokrasi tarafından ele geçirilmiştir. 1950 yılına kadar iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Atatürk'ün kültür devrimi projesinin hayata geçirilmesi için bir enstrüman olarak algılanmış, toplumu peşinden sürükleyecek bir partiye dönüştürülmemiştir. Parti ile bürokrasinin yakınlaştırılması stratejisinin sonucu olarak hükümet bürokratikleştirilmiş fakat bürokrasi, Atatürk'ün karizmatik gücünün mirasçısı olamamıştır. Türkiye'deki bürokratik seçkinler demokrasiyi salt batılılaşmanın bir alt boyutu olduğu için benimsemişlerdir. Araçsal bir devlet anlayışını aşkın bir devlet anlayışı yerine ikame etmeyi düşünmemişlerdir. CHP'nin 27 yıllık iktidarı 1950 yılına gelindiğinde sona ermiştir. İktidarı büyük bir çoğunlukla kazanmış olan Demokrat Parti (DP) yönetime geçmiştir. Türk siyasal hayatındaki ve iktidardaki bu değişiklik Yeşil Devrimin (yani çevrenin merkez üzerinde söz sahibi olmaya başlamasının) Türkiye'deki versiyonudur denilebilir. Demokrat Partililer iktidara ve bürokrasiye karşı halkı temsil ettiklerini iddia etmişlerdir. Fakat 1950 sonrası dönemde bu bürokratik kadroların seçkinci tavırları sonlanmamıştır. Bürokratik seçkinler ülkedeki halkı da siyasetçileri de demokrasi için yetersiz bulmuşlardır, ayrıcalıklı bir azınlığın isteklerini yerine getirmenin adeta aracı olmuşlardır, irrasyonel olan rasyonele tercih edilmiş, entelektüalizm terk edilmiş, siyasette akılcılıktan uzaklaşmıştır. Sözü geçen bürokratik seçkinler, demokrasinin ülkeye siyasetçiler tarafından değil bilim insanları tarafından yerleştirileceğini düşünmüşlerdir. 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahalenin sebebi; ülkenin düzgün biçimde yönetilmemesi ve Atatürk inkılapları doğrultusunda idare edilmemesi olarak görülmüştür. Bu müdahalenin, demokratik usullere olan bağlılığının azaldığı hükümete karşı bir tepki olarak yapıldığı söylenmektedir. Amacın 'demokrasiyi yeniden kurmak' olduğu fikri hakimdir. 1950'lerde ordunun, bürokratik ve entelektüel seçkinlerin en önemli hedefleri otoriteryanizmin reddi, çoğunluğun mutlakiyetinin engellenmesi ve Atatürk ilkelerinin muhafazası olmuştur. 1961 Anayasası'nın bürokratik entelijansiyanın, Türk siyasal hayatının hem özsel hem de prosedürel kurallarını belirlemek için sarf ettiği son çaba olduğu söylenebilir. 1961 Anayasası ile sağlanması istenilen; sivil seçkinlerin siyasetçiler karşısında bir subap rolü üstlenmesi olsa da başarılı sonuçlanmamıştır. Çağdaş Türkiye Kemalist paradigmanın yetersiz kaldığı bir konuma gelmiştir fakat yerine başka bir görüş ikame edilememiştir. 1973 yılı ve sonrasında koalisyon hükümetlerinin iktidara gelmesi ile Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bir biçimde memurların yerleri değiştirilmiştir. Bu durumun, sivil bürokratik seçkinlerin Türk siyasal hayatında oynadıkları rolün sonu anlamına geldiği söylenebilir. 1960-1970'lerde ordu; ülkenin siyasal hayatındaki ideolojik kutuplaşmayı kınamış ve 1971 Muhtırası ile siyasal hayata müdahale etmiştir. Bunu yaparken de kendisinin tarafsız ve partiler üstü kimliğini vurgulamıştır. Kitabın bu bölümünde, aşkın devletin sahipliği zamanla bürokratik seçkinlerden ordunun eline geçtiğini anlatılmaktadır. Detaylı bir şekilde Türkiye'deki sivil bürokratik yönetim geleneğinin dönüşümü incelenmiştir.

'Devlet ve Toplum' başlıklı beşinci bölümde özetle Türk siyasal hayatında varlık bulan koalisyon hükümetlerinin devlete bakış açısı el alınmakta ve ülkeyi darbeye götüren şartların neler olduğu incelenmektedir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Türkiye'nin demokrasi anlamında karşılaştığı iki soruna işaret edilmektedir. Bunlardan ilki; devlet seçkinlerinin çevreye karşı hoşgörülü olmayışı ikincisi; çevrenin meydan okuyucu bir tavırla aşırılaştırma eğiliminde olmalarıdır. Türk siyasal hayatı kendine özgü bir dinamikle gelişmiştir; egemen bir devlet ile siyasal hayatta etkin olmayan bir çevre adına harekete hazır siyasal seçkinler, karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Türkiye'de siyasal partiler ile toplumsal sınıflar arasında oldukça zayıf bir bağ bulunmaktadır. Toplumsal kesimlerin siyasal hayata etkin bir biçimde bulunmadığı ortamlarda ideoloji, tabiri caizse bir tür 'dolgu malzemesi' görevi üstlenmektedir. Bu görev bağlamında hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi toplumsal yapısının benzerlikler gösterdiğine işaret edilmektedir. Modern Türkiye'nin toplumsal gelişimindeki temel eksikliklerden biri hem iktisadi anlamda hem de etik kaynağı olarak girişimci orta sınıfın bulunmamasından söz edilmektedir. Türk siyasal hayatında işlevsel bölünmeden çok kültürel bölünmeden bahsedilebilir. Türkiye'de var olan siyasal hayatı etkileyebilecek bir sivil toplum olmayışından kaynaklı girişimci orta sınıflar ağırlıklı bir siyaset örüntüsü gelişmemiştir. Demokrat parti döneminde ve sonrasında siyasal seçkinler; devlet ağırlıklı olan siyasal rejimi toplum değil de parti ağırlıklı siyasal rejime dönüştürmeye çalışmışlardır. Ülkenin siyasal hayatında dönem dönem krizler ile karşılaşılmasının temel sebeplerinden biri; Osmanlı Türk siyasal yapılanmasında siyasal etkinliğe sahip toplum kesimlerinin olmayışıdır. Batıda karşılaşılan kentlilerin kendi imkanlarıyla kapitalist sınıfa dönüşmesi Osmanlı Türk toplumunda görülmemiştir daha sonra bu kesim, devlet eliyle gelişen bir gruba dönüştürülerek sermaye bakımından zayıf ve devlete bağımlı olarak kalmıştır. Türkiye'de uzun süre ekonomik katmanlar geleneksel olarak aşağılanmış ve alt düzeyde bir statüye sahip kalmış, ülkenin siyasal yapılanmasındaki konumlarını destekleyen bir tavır ve amaç geliştirememiş ve kamu çıkarını da gözetken sivil topluma dönüşmemiştir. Yazar, böyle bir sistem içerisinde Demokrat Parti'nin nasıl oluştuğu ve kullandıkları popülist politikaların neler olduğuna değinmiş demokratların aşkın devleti değil bürokratik seçkinlere muhalif olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasındaki siyasal hayatı, iki büyük siyasal parti arasında bitmek bilmeyen çekişmeden öteye gidemediğini ifade etmiştir. Zamanla Atatürkçü düşünce yıpranmaya başlamış, meşrulaştırıcı bir formül olan Kemalizm ve ilkelerinden olan halkçılık ve laiklik ilkeleri tartışılır hale gelmiş, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri tartışmaların ana konusu olmuş ve cumhuriyetçilik ile milliyetçilik ilkelerine karşı çıkmamıştır. 1960'lar boyunca Türk siyasal hayatı önemli değişiklikleri bünyesinde barındırmıştır. İktisadi kalkınma ile gerçekleşen köyden kente göç, beraberinde kentleşme, 1961 anayasasının sağladığı liberal siyasal ortam ve sonucunda gerçekleşen ideolojik bölünmeler sosyal, siyasal ve düşünsel alanda birçok değişimi beraberinde getirmiş siyasal bölünmeler yaşanmış ve siyaset arenasında önemli rol oynayan iki büyük siyasal parti siyasal hayatta varlık bulmuştur. Yine bu dönemde de bürokratik seçkinlik devam etmiş fakat bürokrasi eski ideolojik homojenliğini kaybetmiştir. 1973 yılından 1980 yılına kadar Türkiye koalisyon hükümetlerince yönetilmiştir ve bu dönemde sınırsız himayecilik ve nepotizm politikaları benimsenmiş, bürokratlar hiç olmadığı ölçüde yer değişimine mecbur bırakılmıştır. 1973 sonrasında Türk siyasal hayatında karşılaşılan; kutuplaşma, bölünme ve hükümetlerin kararlı bir şekilde davranmamaları olmuştur. Siyasi suikastler artmış ve bu durum gazetecilere ve profesörlere kadar uzanmıştır, etnik gruplar ve mezhepler arasında bölünmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türk siyasal hayatı kısır döngüye girmiş ve parti merkezli yönetim biçimi giderek aşırı araçsalcılığa sürüklenmiştir.

'Yeni Aşkın Devlet' adlı 6. bölümde; 1980 askeri müdahalesinin tarihsel arka planı, gerekçeleri, sonrasında nasıl bir siyasal durum ortaya çıkardığı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Toplumda yaygın olan şiddetin, ekonomik çöküşün, Atatürkçü düşüncenin ana ilkelerinden biri olan sekülerizme karşı çıkan meydan okumadan kaynaklandığı gerekçeler arasında gösterilmektedir. Türk siyasal hayatında bir ihtilaf durumunda arabuluculuk rolü oynayabilecek herhangi bir sivil toplum ya da bürokratik yapı yoktur. Ordu, ara yapıların olmayışından kaynaklı oluşan boşluğu kendisinin doldurabileceğini düşünmüştür. 12 Eylül 1980'den önce generaller siyasetçileri kamu düzeninin ve kanunların hakimiyetinin sağlanması için görüş ayrılıklarını bir tarafa bırakmalarını ve konuya çözüm bulmak adına birlikte çaba göstermeleri noktasında uyarmışlardır. Zamanla ordu, genel çıkarı sadece kendisinin

gözetebileceğini düşünmüştür. Sonrasında gelen 1982 Anayasa'sı eski duruma kıyasla ordunun siyasal hayatta daha etkin bir rol oynamasını mümkün kılmıştır. 1980-1983 askeri rejimi önceki yönetim biçimini değiştirmiştir. Nihai amaç, kısmen aşkın devlettir. 1980 sonrası askeri rejimin karma bir sistem kurmaya çalıştığı söylenebilir. Kenan Evren, demokrasinin restorasyonundan bahsetmek yerine demokrasinin yeniden inşasına vurgu yapmıştır. Bu bölümde özetle; 1980-1983 düzenlemelerinin arkasında yatan temel düşünce; ordunun cumhuriyetin nihai koruyucusu olduğudur. Ordu, 1981 müdahalesi öncesinde Turgut Özal'ın mimarlığında geliştirilen monetarist iktisat politikalarını benimsemiştir. Türkiye'de demokrasi, batıda olduğu gibi tabandan gelişmemiş tam tersi tabana tesis edilmesine çalışılmıştır. Yukarıdan aşağı sağlanmaya çalışılan demokrasi anlayışı seçkinleri karşı karşıya getirmiştir ve bu seçkinler bir görüş birliğine ulaşmakta zorlanmışlardır. Sonunda asker, kalıcı demokrasinin yerleşebilmesi için çözüm üretme çabasına girmiştir.

'Sonuç-Gözlemler' başlıklı 7. bölümde; çalışmanın özetlenmiş olduğu ve çalışmadaki asıl amacın vurgulandığı söylenebilir. Bu çalışmadaki amaç, aşkın devlet geleneğinin etkisi altındaki bir ortamda siyasetin karşılaştığı güçlüklerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Fransız devletinin aşkın devlet konusunda en iyi örnek olduğu söylene de bu kavramın en iyi örneği Osmanlı-Türk devletidir. Osmanlı Türk örneği incelendiğinde; siyaseti etkileme gücü olan bir aristokrasinin ve girişimci orta sınıfın gelişmesine izin verilmemiş, din kurumu denetim altında tutulmuştur bu bağlamda temel bölünme hakim bir merkez ve kendi içinde parçalı bir görünüm arz eden çevre arasında olmuştur. Türkiye'de siyasi partiler işlevsel bölünmeler değil kültürel bölünmelerin hakim olduğu bir siyasi arenada faaliyet göstermişlerdir. Türkiye'de askeri müdahaleler demokrasinin ortadan kaldırılması için değil de siyasal hayata rasyonalite sağlamak ve demokrasinin istikrar kazanması için yapılmıştır. Eserde, Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin önemli kilometre taşları yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu yorumlanma bağlamında şunlar söylenebilir; Atatürk geçici Aşkın devlet taraftarıdır, devleti önce TBMM sonra cumhurbaşkanlığı makamında yapılandırmaya çalışmıştır. Bu süre zarfında ise sivil bürokrasi ikincil konumda bırakılmıştır. Atatürk, önce seçkinleri daha sonra ise halkı eğitmeyi tercih etmiştir. Atatürk'e göre demokrasi tek bir liderin kişisel amaçlarına hizmet edecek keyfi bir yönetim değil genel çıkarın gözetilmesidir. 1980'lerin başlarındaki Türkiye halkı ise siyasal olgunluğa erişmiş ve ülkenin siyasal realitelerini daha iyi kavrayan bir durumdadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kitap, Türk siyasal hayatının krizlerini; bütünleşme ve meşruiyet krizleri bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Osmanlı-Türk siyasal gelişiminin farklı dönemlerinde devletin hangi kişi ve/veya kurumlarda yapılandığını, devletin özelliklerini ve bu bağlamda devletin siyasal hayatı nasıl ve hangi boyutta etkilediği sorularına cevap aramıştır. Kitapta genel olarak aşkıncılık, ılımlı aşkıncılık, aşırı aşkıncı yönetim, araçsalcılık, ılımlı araçsalcılık, Osmanlı'nın aşkın devlet mirası, geçici aşkın devlet ve bürokratik aşkıncılık kavramları üzerinde durulmuştur. Yazara göre Türkiye'deki en büyük sorun; Atatürkçülüğün yanlış tanımlanıp yanlış yorumlanmasıdır. Bu sorunun da en büyük sebebi; bürokrasi olarak görülmektedir. Kemalist bürokrasiyi şekilci olması itibariyle eleştiren yazar felsefik bir yaklaşımla evrenselleştirme çabaları içinde bulunmuştur. Yani Atatürkçülüğün bir ideoloji değil bir dünya görüşü olduğunu savunmaktadır. Son olarak konuyla ilgili tek referans olarak bu kaynağın belirlenmesinin yetersiz olacağı ve konuya objektif bir bakış açısıyla yaklaşılmasına ket vuracağını belirtmekte fayda vardır.